

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К. КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10. 19. 594 Диссертациялык кеңеш

**Кол жазма укугунда
УДК:81-112 (575. 2) (043. 3)**

Шерова Атыргүл Каарбаевна

“МАНАС” ЭПОСУНУН ФОНОСТАТИСТИКАСЫ

10. 02. 01 – кыргыз тили

**Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек-2019

Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институтунун филологиялык жана педагогикалык билим берүү кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Садыков Ташполот Садыкович** - филология илимдеринин доктору, К.Карасаев атындагы БМУнун кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Жумалиев Самат Субанкулович** - филология илимдеринин доктору, доцент, Талас мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил боюнча проректору

Абдыкалыкова Айсулуу Айтыкуловна - филология илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн практикалык курсу кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасы. Дареги: 722200, Каракол шаары, Ж.Абдрахманов көчөсү, 103.

Диссертациялык иш 2019-жылдын 20-декабрында саат 10:00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10. 19. 594 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек ш., И.Раззаков көчөсү, 51А. [http: www. arabaev.kg](http://www.arabaev.kg)

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., Раззаков, көчөсү, 51А) жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720044, Бишкек ш., Ч.Айтматов проспектиси, 27) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2019-жылдын 20-ноябрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, филология
илимдеринин кандидаты, доцент

Каратаева С. К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Учурда дүйнөлүк лингвистикадагы тилдик кубулуштарды заманбап өнүттөн изилдөө багыттары ар тараптан өркүндөп өсүүдө. Жалпы тилтаанымда жаңыча ыргак менен изилдене баштаган лингвистиканын мындай аспектилери түркология үчүн да олуттуу экендиги шексиз. Ошол эле маалда бул аспектилерди изилдөөдө тилдин түпкүрүндө катылган, кепте байкап багылбаган, демейки лингвистикалык ыкмалар аркылуу тикелей талдап териштирилбеген, эбегейсиз көп фактылардын аркасында сакталган купуя кубулуштар да арбын экени анык. Мындай зор көлөмдөгү тилдик фактыларды иликтөөдө статистикалык ыкмалардын зарылдыгы өзгөчө.

Тектеш түрк тилдеринин фоностатистикасын изилдөө ыкмаларын иштеп чыгуу максатында тилдик системанын бирдиги сөздүктөгү сөз, ал эми система жараткан текстин бирдиги сөз формасы деген жобого таянуу менен жалпы көлөмү 598956 сөз колдонуштагы «Манас» эпосунун Сагымбай менен Саякбай нускалары жана көлөмү 750904 сөз колдонуштагы Жусуп Мамай нускасы тандалып алынып, компьютер аркылуу сөз формаларынын жыштык сөздүктөрү түзүлдү.

Тексттин фоностатистикасы 4 281 369 тыбыштык корпустун негизинде жүргүзүлсө, сөздүктүн фоностатистикасы 115 000 тыбыштык корпустун негизинде жүргүзүлдү. Атап айтканда, тексттеги жана сөздүктөгү тыбыштардын жалпы статистикасы, андан соң үндүү жана үнсүз тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонуу жыштыгы менен үлүшү ажыратуу белгилердин деңгээлинде фоностатистикалык иликтен өткөрүлдү. Иликтөөгө алынган статистикалык даректер тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана артикулятордук базасын тастыктоого өбөлгө түзөт.

Кыргыздардын сүйлөө органдарынын активдүүлүк даражасы менен улуттук мүнөздүү купуя тейде жана кыйыр түрдө чагылдырган бул маалыматтар антрополингвистикалык өнүттөн тереңден жана тектеш түрк тилдеринин контекстинде атайын иликтөө иштерин талап этери шексиз.

Бул жагынан тыбыштардын тексттеги жана сөздүктөгү колдонушуна фоностатистикалык илик жүргүзүү кыргыз тили үчүн да, калган бардык түрк тилдери үчүн да актуалдуу экендиги талашсыз.

Диссертациянын илимий программалар жана илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы БатМУнун Сүлүктү аймактык институтунун илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн объекти – «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүндөгү тыбыштардын корпусу.

Изилдөөнүн предмети - «Манас» эпосунун тексти жана сөздүгүндөгү

тыбыштардын колдонуу статистикасы.

Изилдөөнүн максаты – «Манас» эпосунун тексти жана сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонушуна фоностатистикалык илик жүргүзүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

- 1) тилдеги тыбыштардын жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилденишине сереп салуу;
- 2) эпос текстиндеги тыбыштардын жалпы фоностатистикасын аныктоо;
- 3) эпос сөздүгүндөгү тыбыштардын жалпы фоностатистикасын аныктоо;
- 4) эпос текстиндеги үндүүлөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасын териштирүү;
- 5) эпос сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасын талдоо;
- 6) эпос текстиндеги үнсүздөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасын изилдөө;
- 7) эпос сөздүгүндөгү үнсүздөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасын иликтөө.

Иштин илимий жаңылыгы төмөнкүчө аныкталат:

- 1) кыргыз жана башка тектеш түрк тилдеринде тыбыштардын изилдениш тарыхына илимий сереп жасалышы;
- 2) «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүнүн негизинде тыбыштардын түрдүү жыштык сөздүктөрүнүн жасалышы;
- 3) «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүнүн негизинде тыбыштардын жалпы фоностатистикасынын аныкталышы;
- 4) «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүнүн негизинде үндүүлөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасынын иликтениши.
- 5) «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүнүн негизинде үнсүздөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасынын изилдениши.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси. «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүндөгү тыбыштардын фоностатистикасын алгач ирет иликтөөгө алган бул диссертациялык иштин натыйжалары, биринчиден, кыргыз фонетикасын статистикалык жана функционалдык жактан тереңдеп териштирүүгө салым кошсо, экинчиден, түрк тилдеринин тектештирме фоностатистикасын ушул өңүттөн иликтөөгө өбөлгө түзөт.

Диссертациянын натыйжалары ЖОЖдордун филология, түркология жана лингвистика багыттарында билим алып жаткан студенттер үчүн адистик курстарды окууда, тектеш түрк тилдери боюнча семинардык

сабактарды өткөрүүдө, фоностатистика боюнча колдонмо куралдарды түзүүдө көмөк көрсөтөрү шексиз.

Иште төмөнкү жоболор коргоого сунушталат:

1. Тилде түпкүрдө катылган, кепте байкап багылбаган, демейки ыкмалар аркылуу тикелей талдап териштирилбеген, эбегейсиз көп фактылардын аркасында купуя сакталган элементтер менен кубулуштар арбын. Мындай зор көлөмдөгү тилдик фактыларды иликтөөдө статистикалык ыкмалардын зарылдыгы талашсыз.

2. Сөздүктөгү бирдиктер даяр түрдө сакталган тил системасынын бирдигине жатса, тексттеги бирдиктер тилдик бирдиктердин кептеги колдонушуна жатат. «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонушуна жүргүзүлгөн фоностатистикалык илик дал ушул тил жана кеп биримдигин фонологиялык деңгээлде объективдүү негизде изилдөөгө багытталган кадам деп табылат.

3. Фоностатистикалык илик фонологияга таянат да, муундун өзөгүн түзүп, айтымга кызмат кылган үндүүлөр системасын өзүнчө кароону талап этсе, тил түзүмүндө сөз жана сөз мүчөсүнүн мааниси жүктөлүп, семиотикага кызмат кылган үнсүздөр системасын өзүнчө кароону талап этет.

4. «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонушуна жүргүзүлгөн дистрибутивдик-статистикалык илик кыргыз тил таанымы үчүн да, түркология менен алтаистика үчүн да баалуу маалыматтарды берет. Ошол эле маалда мындай маалыматтар тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана алардын артикулятордук базасын тактап тастыктоого өбөлгө түзөт.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Диссертациялык иштин илимий натыйжалары, алардын талдап териштирилиши, сыпаттап баяндалышы, «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүндө тыбыштардын сөз формасынын башында, ортосунда, соңунда колдонуу фоностатистикасы, коргоого коюлган теориялык негизги жоболор, чыгарылган изденүүчүнүн жеке салымы болуп эсептелет.

Иштин апробациясы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору боюнча республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалып, макалалар жарык көрүп, изилдөөнүн жыйынтыктары апробациядан өткөрүлдү. Иштин негизги жоболору боюнча ар түрдүү басылмаларда 16 макала, анын ичинде РИНЦ системасында катталган журналдарда 13 макала жарыяланды.

Иштин талкууланышы. Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин институттары аралык Кыргыз тил таануу кафедраларынын кеңейтилген жыйынында талкууланып, коргоого сунуш кылынган.

Иштин түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү – 184 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө иштин актуалдуулугу, максат-милдеттери, изилдөө объектиси, предмети, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси, изилдөөнүн материалдары жана методдору, коргоого коюлган негизги жоболору, изилдөөчүнүн жеке салымы, илимий иштин жыйынтыктарынын апробацияланышы, диссертациялык иштин түзүлүшү сыяктуу салттуу маалыматтар берилген.

I бап “Изилдөөнүн тарыхы жана теориялык өбөлгөлөрү” деп аталат да, мында тыбыштардын түркологияда жана кыргыз тилинде изилдениш тарыхына сереп салынып, «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүнүн негизинде фоностатистикалык жалпы материалдар мүнөздөлөт.

1.1. Тилдеги тыбыштардын түркологияда изилдениши. Фонетиканын тарыхы тыбыштык жазуунун тарыхы менен өзөктөш. Бул жактан түрк тилдеринин тыбыштык түзүлүшүн изилдөө VI-X кк. Орхон-Энесай жазма эстеликтерине барып такалат. 38 тамгадан туруп, түрк тилдеринин типологиясына шайкеш үндөштүк кубулушуна негизделген бул жазуунун өзөгүн байыркы бабаларыбыз кол жеткирген сингармонологиялык терең билим түзөрү кадиксиз.

Түрк тилдеринин тарыхындагы орчундуу доор - XI кылымдагы Кашкарлык Махмуттун «Дивану лугат-ит түрк» эстелигинин жазылыш мезгили. Эгерде Орхон-Энесай эстеликтери түрк тилдеринде жазылган алгачкы тарыхый текст деп табылса, Кашкарлык Махмуттун «Дивану лугат-ит түрк» эстелиги түрк тилдери жөнүндө жазылган алгачкы илимий текст деп табылат. Кыскасы, «Дивану лугат-ит түрк» эстелиги түркология илиминин да, анын бир тармагы болгон түрк тилдеринин жалпы фонетикасынын да кайнар булагы экендиги талашсыз.

XIX кылымдын соңунан баштап Жети суу чөлкөмүн, анын ичинде кыргыз жергесин каратып алгандан кийин орус окумуштууларынын кыргыз жана башка түрк тилдерине болгон кызыгуусу артат. Буга чейин кыргыз-казак тилдеринин фонетикалык өзгөчөлүгүнө, анын ичинде тыбыштык курамына, муун түзүлүшүнө, үндөштүк кубулушунун заң-мыйзамына байланыштуу В. В. Радловдун, Н. И. Ильминскийдин эмгектери жарык көрөт.

1960-жылы чыккан «Грамматика современного узбекского литературного языка» аттуу А.Н. Кононовдун грамматикасында өзбек тилиндеги ар бир үндүү артикуляциялык жактан дээрлик майдаланып чечмеленет да, өзбек тилиндеги үнсүздөрдүн курамы 25 фонемадан турары, үнсүздөрдүн табиятына шайкеш үнсүз фонемалардын өзөгүн түзгөн ажыратуу белгилеринин толук топтому туура аныкталат. Түркологияда өйдөкүлөрдөн башка ар түрк тили боюнча эксперименттик фонетиканын объективдүү ыкмаларын колдонуу аркылуу ишке ашырылган изилдөөлөр арбын. Ал эми түрк тилдеринин типологиялык өзгөчөлүгүн эске алуу менен

казак тилинин фактысында жүргүзүлгөн А. Жүнисбектин изилдөөлөрү өзгөчө орунда турат да, анда иралды казак тилинин артикуляциялык базасын аныктоо максаты көздөлөт.

1.2. Тилдеги тыбыштардын кыргыз тилинде изилдениши. Кыргыз фонетикасынын башаты 20-30-жылдарда эне тили үчүн өлчөөсүз эмгек өтөп, алгачкы окуу китептерди жазган, терминдер сөздүгүн түзүп, жазуу эрежелерин иштеп чыккан Касым Тыныстан уулунун мурастарына барып такалат. Кыргыз фонетикасынын өнүгүшүнүн кийинки этаптарында Касым Тыныстан уулунун табылгалары менен илимий жоболору бир катар жактан такталса да, негизинен алардын өзөк белгилери өзгөрүүсүз сакталып келет. Демек, ушунун өзү эле Касым Тыныстан уулунун илимий мурастарында эне тилдин тыбыштык табияты так жана дээрлик кенен ачып көрсөтүлгөндүгүн кабарлайт.

Кыргыз фонетикасынын эксперименттик багыты проф. Т. Ахматов тарабынан түптөлгөн. Ал 1969-жылы «Азыркы кыргыз адабий тилинин тыбыштык түзүлүшү» аттуу темада докторлук диссертациясын коргойт. Эмгек кыргыз адабий тилиндеги тыбыштардын толук курамын акустика-артикуляция жана кызмат жактан так жана объективдүү негизде иликтөөгө алган алгачкы изилдөө экендиги менен баалуу.

Т. Ахматовдон кийин кыргыз фонетикасы боюнча изилдөөлөр улантылып, бир катар докторлук жана кандидаттык иштер корголот. Булардын ичинен А. Орусбаев, К. Токтоналиевдин изилдөөлөрүндө кыргыз тилиндеги сегменттик жана суперсегменттик бирдиктердин акустикалык базасы ар тараптан такталып толукталат. Ал эми адабий тил менен диалектилердин фонетикасы Ж. Сыдыковдун докторлук диссертациясында ырааттуу түрдө иликтөөгө алынат. Кыргыз фонетикасы боюнча изилдөөлөрдүн жыйынтыгы 2015-жылы жарык көргөн «Азыркы кыргыз тили: фонетика жана фонология» фундаменталдуу эмгекте чыгарылат.

1.3.Тексттин жалпы фоностатистикасы. Жусуп Мамай текстиндеги тыбыштар колдонуу жыштыгына жана үлүшүнө карай төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	583 606	13, 63129	19	ү	95 773	2, 23369
2	н	296 248	6, 91978	20	ө	91 739	2, 14274
3	ы	267 998	6, 25992	21	ж	76 050	1, 77638
4	е	267 152	6, 25880	22	ғ	71 233	1, 66379
5	т	231 237	5, 40125	23	ч	65 102	1, 52066
6	р	220 752	5, 15634	24	ш	61 416	1, 43456
7	л	213 553	4, 98819	25	з	46 538	1, 08704
8	к	196 042	4, 57895	26	ң	42 561	0, 99414
9	д	166 143	3, 88078	27	г	38 636	0, 90242
10	б	162 136	3, 78719	28	уу	16 272	0, 38006
11	у	156 177	3, 64478	29	аа	15 200	0, 35502
12	п	151 270	3, 53338	30	оо	8 468	0, 19778

13	и	139 986	3, 26980	31	өө	6 754	0, 15775
14	о	131 775	3, 07787	32	х	4 421	0, 10327
15	й	124 771	2, 91441	33	үү	3 986	0,09310
16	к	121 113	2, 82884	34	ее	3 131	0,07313
17	м	105 505	2, 46439	35	в	112	0,00262
18	с	98 424	2, 29900	36	ф	89	0,00208
				Бардыгы		4 281 369	100,00

Эпосто тилибизге мүнөздүү болгон 36 тыбыш, анын ичинде 22 үнсүз, 8 кыска жана 6 созулма үндүү колдонулат экен. Аларды колдонуу жыштыгы жана үлүшүнө карай 5 чоң топко бөлүп кароого болот. Булардын ичинен өтө жыш колдонулган *а, н, е, ы, т, р, л, қ* тыбыштары эпос текстинде колдонулган бардык тыбыштардын 53,19% үлүшүн камтыйт. Мунун ичинде 3 үндүү жана 5 үнсүздүн болушу – өзүнчө иликтей турган маселе.

Тыбыштардын сөз башындагы статистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	қ	109 555	14, 59282	16	и	7 239	0, 96404
2	б	101 207	13, 47802	17	ш	6 793	0, 90464
3	а	90 345	12, 03150	18	ү	5 513	0, 73418
4	к	71 581	9, 53465	19	х	4 049	0, 53922
5	ж	68 305	9, 09637	20	ы	2 852	0, 37981
6	т	60 507	8, 05789	21	з	2 423	0, 32268
7	с	39 398	5, 24674	22	г	1 913	0, 25481
8	е	35 937	4, 78583	23	п	1 312	0, 17472
9	м	33 490	4, 45996	24	л	326	0,04341
10	д	28 212	3, 75707	25	ғ	197	0,02624
11	ч	27 711	3, 69035	26	й	61	0,00812
12	о	16 896	2, 25009	27	в	55	0,00732
13	у	15 429	2, 05472	28	р	19	0,00253
14	ө	12 176	1, 62151	29	ф	1	0,00013
15	н	7 244	0, 96470	Бардыгы		750 746	100,00

Сөз башында тилибиздеги 36 тыбыштын ичинен 29у келет да, алар жыштык жана үлүш жактан дагы беш топко бөлүнөт. Булардын ичинен эң жыш колдонулган топ курамына *қ, б, а* тыбыштарын камтыйт: жыштыгы – 301107, үлүшү - 40,1%. Бул дарек эпосто колдонулган сөз формаларынын 40% дал ушул топтогу тыбыштардан башталарын билдирет. Ошол эле маалда сөз башындагы функционалдык жактан эң күчтүү тыбыш *қ* (14,6%) болсо, андан соң *б* (13,5%), *а* (12,0%) тыбыштары болот.

Тыбыштардын сөз ортосундагы статистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	446219	16, 0547	16	қ	66 275	2, 3849
2	ы	212 163	7, 6335	17	б	60 926	2, 1920
3	е	205 953	7, 4100	18	с	52 398	1, 8852
4	л	193 010	6, 9443	19	м	50 749	1, 8259
5	р	177 461	6, 3849	20	ш	45 445	1, 6350

6	т	147 084	5, 2920	21	к	38 140	1, 3724
7	д	137 919	4, 9622	22	г	36 721	1, 3214
8	н	136 409	4, 9079	23	ч	34 317	1, 2347
9	у	131 346	4, 7257	24	з	30 876	1, 1109
10	о	110 681	3, 9822	25	п	25 123	0, 9039
11	и	100 255	3, 6071	26	ң	22 957	0, 8259
12	й	87 022	3, 1310	27	ж	7 745	0, 2786
13	ү	77 863	2, 8014	28	х	372	0,0133
14	ө	73 142	2, 6316	29	ф	87	0,00313
15	ғ	71 033	2, 5561	30	в	55	0,00197
				Бардыгы		2 778 982	100,0

Сөз ортосунда тилибиздеги 36 тыбыштын 30у келет да, булардын ичинен эң жыш колдонулган топ курамына 446219 ирет катталган бир гана а тыбышын камтып, бардык тыбыштардын 16,1% үлүшүн ээлейт.

Тыбыштардын сөз соңундагы статистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	н	152 595	20, 32151	13	ң	19 604	2, 61072
2	п	124 835	16, 62463	14	ү	16 383	2, 18177
3	а	62 242	8, 28894	15	з	13 239	1, 76307
4	ы	52 983	7, 05590	16	ө	13 175	1, 75455
5	р	43 272	5, 76265	17	о	12 666	1, 68677
	й	37 688	5, 01902	18	к	11 392	1, 51717
6	и	32 492	4, 32705	19	ш	9 178	1, 22226
7	е	28 393	3, 78118	20	с	6 628	0, 88267
8	у	25 674	3, 41908	21	ч	3 074	0, 40937
9	т	23 646	3, 14900	22	д	12	0,00160
10	м	21 266	2, 83205	23	г	4	0,00053
11	л	20 217	2, 69235	24	б	3	0,00040
12	қ	20 212	2, 69231	25	ф	1	0,00013
				Бардыгы		750 874	100,0

Сөз соңунда тилибиздеги 36 тыбыштын 25и гана келет да, булардын ичинен эң жыш колдонулган топ *н* (152595 – 20,3%) жана *п* (124835–16,6%) тыбыштарын камтыйт: жалпы үлүшү - 37%. Демек, эпос текстинде колдонулган сөздөрдүн болжол менен төрттөн бир бөлүгү өткөн чактын -ган жана чакчылдын –ып мүчөлөрү менен аяктайт. Калган тыбыштардын сөз формасын аяктоо касиети келтирилген жыштык сөздүктөн даана көрүнүп турат.

1.4. Сөздүктүн жалпы фоностатистикасы Сагымбай менен Саякбайдын варианттарынын сөздүгүнүн негизинде түзүлгөн тыбыштардын жыштык сөздүгү аркылуу тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	15601	13, 57%	19	ү	2836	2, 47
2	т	7183	6, 25%	20	ш	2729	2, 37
3	қ	7068	6, 15%	21	и	2681	2, 33
4	р	6791	5, 91%	22	ж	2322	2, 02

5	л	6539	5, 69%	23	з	1622	1, 41
6	ы	6078	5, 28%	24	п	1587	1, 38
7	е	5031	4, 37%	25	ң	1545	1, 34
8	н	4478	3, 89 %	26	ғ	1269	1, 10
9	й	4218	3, 67%	27	уу	1122	0, 97
10	д	4213	3, 66 %	28	г	732	0, 64
11	у	4126	3, 59 %	29	оо	624	0, 54
12	о	3934	3, 42 %	30	аа	567	0, 49
13	к	3808	3, 31 %	31	үү	411	0, 36
14	б	3339	2, 90 %	32	өө	322	0, 28
15	ө	3200	2, 78%	33	ээ	153	0, 13
16	м	3026	2, 63	34	х	19	0,02
17	с	2929	2, 55	35	в	7	0,01
18	ч	2900	2, 52	36	ф	4	0,003
				Бардыгы		115 000	100%

Көрүнүп тургандай, эпостун сөздүк курамын уюштурууда 36 тыбыш, анын ичинде 8 кыска, 6 созулма үндүү, 22 үнсүз толук катышат. Алар жыштык жана үлүш жактан беш чоң топко бөлүнөт да, эң көп колдонулган топ *а, т, қ, р, л, ы, е* тыбыштарын камтып, эпостун сөздүк курамындагы бардык тыбыштардын 42% үлүшүн түзөт. Ал эми тексттеги өтө жыш колдонулган *а, н, е, ы, т, р, л, қ* тыбыштарын салыштырсак, тексттеги *н* тыбышынын үлүшү сөздүктө эки эсеге азайып, курам жактан эң күчтүү бул топко кирбей калат экен. Бул, албетте, атайын иликтене турган маселе.

Иште сөздүктөгү сөз башы, сөз ортосу жана сөз соңунда келген тыбыштардын фоностатистикасы ар тараптан талдоого алынды.

II бап «Манас» эпосундагы үндүүлөрдүн фоностатистикасы» деп аталат. Анда «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн сөздүн бардык өңүтүндө, сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонушу фоностатистикалык жактан тастыкталды.

2.1. Изилдөөнүн методдору жана материалдары. Изилдөөдө илимий-теориялык адабияттарды талдоо, тилдик фактыларды сыпаттоо, тыбыштарды ажыратуу белгилери боюнча классификациялоо, колдонуу жыштыгы, үлүшү жана функционалдык күчү боюнча фоностатистикалык анализ жасоо сыяктуу комплекстүү ыкмалар колдонулат. Иштин илимий-теориялык жана методологиялык базасын тил илиминин фонетика жана лингвостатистика багытындагы К.Тыныстанов, А.Байтурсунов, А.Н.Кононов, М.Эргин, Ж.Дени, Т.Ахматов, Ж.Сыдыков, А.Жүнисбек, Т.Садыков, К.Токтоналиев өңдүү окумуштуулардын изилдөөлөрү түзөт. Тексттин фоностатистикасын иликтөө үчүн «Манас» эпосунун 1782 беттен турган Жусуп Мамайдын варианты жана сөздүктүн фоностатистикасын иликтөө үчүн 20270 сөздү камтыган Сагымбай менен Саякбайдын сөздүгү пайдаланылып, булардын негизинде түзүлгөн ар түрдүү жыштык сөздүктөр **изилдөөнүн материалы** катары пайдаланылат.

2.2. Сөздүн бардык өңүтүнүн фоностатистикасы. Мында эпос

текстиндеги үндүүлөрдүн сөздүн бардык өңүтүндө келүү фоностатистикасы териштирилет.

2.2.1. Тексттин фоностатистикасы. Эпос текстиндеги үндүүлөрдүн сөздүн бардык өңүтүндөгү жалпы фоностатистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	583 606	32, 64%	8	ө	91 739	5, 13%
2	ы	267 998	14, 99%	9	уу	16 272	0, 91 %
3	е	267 152	14, 94%	10	аа	15 200	0, 85 %
4	у	156 177	8, 73%	11	оо	8 468	0, 47 %
5	и	139 986	7, 83%	12	өө	6 754	0, 38 %
6	о	131 775	7, 37%	13	үү	3 986	0, 22 %
7	ү	95 773	5, 36 %	14	ээ	3 131	0, 18%
				Бардыгы		1788 017	100%

Жусуп Мамай нускасын уюштурган тыбыштардын жалпы саны – 4281369 (100%), үндүүлөрдүн саны – 1788017 (41,8%), үнсүздөрдүн саны – 2493352 (58,2%). Демек, эпос текстинде ар бир 3 үнсүзгө 2 үндүү туура келет. Ошол эле учурда 33% үлүшкө ээлик кылган *а* тыбышы эң күчтүү, 15% үлүштү бөлүшкөн *ы, е* үндүүлөрү күчтүү, 8,7%, 7,8%, 7,3%га үлүштүү *у, и, о* үндүүлөрү алсыз, 5,3%, 5,1% үлүштү камтыган *ү, ө* үндүүлөрү эң алсыз деп табылат. Ал эми созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр (кыска-97%, созулма-3%), кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөр (кең-60%, кууш-40%), ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр (ачык-75%, эрин-25%), жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр (жоон-65%, эрин - 35%) эң күчтүү деп табылат.

2.2.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Сөздүк курамында 46686 үндүү тыбыш колдонулганын төмөнкү жыштык сөздүк тастыктайт:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	15 601	33, 42%	8	и	2 681	5, 74%
2	ы	6 078	13, 02%	9	уу	1 122	2, 40 %
3	е (э)	5 031	10, 78%	10	оо	624	1, 34 %
4	у	4 126	8, 84%	11	аа	567	1, 21 %
5	о	3 934	8, 43%	12	үү	411	0, 88 %
6	ө	3 200	6, 85%	13	өө	322	0, 69 %
7	ү	2 836	6, 07 %	14	ээ	153	0, 33%
				Бардыгы		46 686	100%

Сөздүк курамындагы 115000 тыбыштын ичинен 46686 тыбышы (40,6%) үндүү, 68314 тыбышы (59, 40%) үнсүз экен. Булардын катышы: 40 – 60 %. Үндүүлөрдүн ичинен эң күчтүүсү - *а* тыбышы (33%), эң алсызы - созулма *уу, өө, ээ* үндүүлөрү (2%). Үндүүлөрдүн фоностатистикасы ажыратуу белгилердин деңгээлинде анализденди.

2.3. Сөз башынын фоностатистикасы. Мында эпос тексти менен сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн сөз башында колдонуу статистикасы каралат.

2.3.1. Тексттин фоностатистикасы. Эпос текстиндеги үндүүлөрдүн сөз башында колдонуу статистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	90 099	47, 81%	8	ы	2 852	1, 51%
2	е	34 570	18, 34%	9	оо	2076	1, 10%
3	о	14 820	7, 86 %	10	уу	1896	1, 01%
4	у	13 533	7, 18 %	11	ээ	1367	0, 73%
5	ө	11 937	6, 33%	12	аа	246	0, 13%
6	и	7 239	3, 84 %	13	өө	239	0, 13%
7	ү	5 513	2, 94 %	14	үү	0	
				Бардыгы		186 387	100%

Эпос тексти жалпысынан 750 904 сөз колдонушту камтыса, анын ичинен 186 387 сөз үндүү тыбыштан башталып колдонулган экен. Демек, үндүүлөрдүн ичинен сөз башында колдонушу жактан эң күчтүүсү деп *а* тыбышы табылса, эң алсызы деп созулма *аа*, *өө* тыбыштары табылат. Калгандары ушул эки чектин ортосунда жайгашат да, сөз башын түзүүгө катышкан үндүүлөрдүн ажыратуу белгилеринин деңгээлиндеги анализден мындай жыйынтык чыгарылат: эпос текстинин сөз башында колдонушу жактан үндүүлөрдүн ичинен колдонуу жыштыгы, үлүшү жана функционалдык күчү жактан созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр (кыска - 97%, созулма - 3%), кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөр (кең - 84%, кууш - 17%), ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр (ачык - 73%, эрин - 27%), жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр (жоон - 67%, эрин - 33%) эң күчтүү деп табылат.

2.3.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Бул бөлүмчөдө эпостун сөздүк курамында келген үндүүлөрдүн сөз башында келүү статистикасы үндүүлөрдүн ажыратуу белгилеринин деңгээлинде жүргүзүлдү.

2.4. Сөз ортосунун фоностатистикасы. Мында эпос тексти менен сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн сөз ортосунда колдонушу каралат.

2.4.1. Тексттин фоностатистикасы. Сөз ортосу үндүүлөрүнүн колдонушуна фоностатистикалык илик төмөнкү жыштык сөздүк аркылуу жүргүзүлөт:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	431 974	31, 75%	8	ө	68 852	5, 06%
2	ы	212 163	15, 59%	9	аа	14245	1, 05%
3	е	207 775	15, 27%	10	уу	8845	0, 65%
4	у	122 501	9, 00%	11	оо	5148	0, 38%
5	о	105 533	7, 76%	12	өө	4290	0, 32%
6	и	100 255	7, 37%	13	үү	1639	0, 12%
7	ү	76 224	5, 60%	14	ээ	1178	0, 09%
				Бардыгы		1 360 592	100%

Сөз ортосунда колдонушу жактан эң күчтүүсү *а* үндүүсү, күчтүүсү *ы*, *е* үндүүлөрү, орто күчтүүсү *у*, *о*, *и*, *ү*, *ө* үндүүлөрү, алсызы *аа* созулмасы жана

эң алсызы калган созулмалар болот. Ажыратуу белгилердин деңгээлинде созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр (кыска - 97%, созулма - 3%), кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөр (кең - 62%, кууш - 38%), ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр (ачык - 71%, эрин - 29%), жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр (жоон - 66%, эрин - 34%) эң күчтүү деп табылат.

2.4.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Мында эпос сөздүгүндөгү сөз ортосун түзгөн үндүүлөрдүн колдонуу статистикасы алардын ажыратуу белгилеринин деңгээлинде анализденет.

2.5. Сөз соңунун фоностатистикасы. Бул бөлүмдө эпос тексти менен сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн сөз соңунда колдонуу өзгөчөлүктөрү статистикалык жактан териштирилет.

2.5.1. Тексттин фоностатистикасы. Эпос текстиндеги үндүүлөрдүн сөз соңунда келүү статистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	а	61 533	25, 53%	8	ө	10 950	4, 54%
2	ы	52 983	21, 98%	9	уу	5531	2, 29%
3	и	32 492	13, 48%	10	үү	2347	0, 97%
4	е	24 807	10, 29%	11	өө	2225	0, 92 %
5	у	20 143	8, 36%	12	оо	1244	0, 52%
6	ү	14 036	5, 82%	13	аа	709	0, 30%
7	о	11 452	4, 75%	14	ээ	586	0, 25%
Бардыгы				241 038		100%	

Көрүнүп тургандай, сөз соңунда келген үндүүлөрдүн ичинен функционалдык жактан эң күчтүүсү *а, ы* тыбыштары (47, 51%) болсо, эң алсызы созулма үндүүлөр (2, 95%) болот да, калган үндүүлөр дал ушул эки топтун ортосунда жайгашат.

Тексттеги сөз соңун уюштурган үндүүлөрдү ажыратуу белгилеринин деңгээли боюнча анализден төмөнкүчө жыйынтык чыгарылат: эпос текстинин сөз соңунда колдонушу жактан үндүүлөрдүн ичинен колдонуу жыштыгы, үлүшү жана функционалдык күчү жактан созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр (кыска - 95%, созулма - 5%), кең-кууштук белгиси боюнча кууш үндүүлөр (кең - 47%, кууш - 53%), ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр (ачык - 72%, эрин - 28%), жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр (жоон - 64%, ичке - 36%) эң күчтүү деп табылат. Көрсө, эпос текстинин сөз башында да, сөз ортосунда да кең үндүүлөр кууштарга караганда функционалдык жактан күчтүү болсо, сөз соңунда, тескерисинче, кууш үндүүлөр кең үндүүлөргө караганда функционалдык жактан күчтүү болуп чыгат экен. Бул, арийне, атайын изилдөөнү талап этет.

2.5.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Мында үндүүлөрдүн сөздүк курамынын сөз соңунда келүү статистикасы аныкталып, үндүү тыбыштардын ажыратуу белгилеринин деңгээлинде анализденди.

III бап «Манас» эпосундагы үнсүздөрдүн фоностатистикасы» деп аталып, мында «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндө колдонулган үнсүздөрдүн сөздүн бардык өңүтүнүн, сөз башынын, сөз ортосунун, сөз соңунун фоностатистикасы иликтенет.

3.1. Сөздүн бардык өңүтүнүн фоностатистикасы. Бул бөлүмдө «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндө колдонулган үнсүз тыбыштардын сөздүн бардык өңүтүндөгү фоностатистикалык өзөгөчөлүктөрү териштирилет.

3.1.1. Тексттин фоностатистикасы. «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын текстин түзгөн сөз формаларынын башында да, ортосунда да, соңунда да келген үнсүздөрдүн жалпы фоностатистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	н	296 248	11, 88%	12	с	98 424	3, 95%
2	т	231 237	9, 27%	13	ж	76 050	3, 05%
3	р	220 752	8, 85%	14	ғ	71 233	2, 86%
4	л	213 553	8, 56%	15	ч	65 102	2, 61%
5	қ	196 042	7, 86%	16	ш	61 416	2, 46%
6	д	166 143	6, 66%	17	з	46 538	1, 87%
7	б	162 136	6, 50%	18	ң	42 561	1, 71%
8	п	151 270	6, 07%	19	г	38 636	1, 55%
9	й	124 771	5, 00 %	20	х	4 421	0, 18%
10	к	121 113	4, 86 %	21	в	112	0,004
11	м	105 505	4, 23 %	22	ф	89	0,003
				Бардыгы		2 493 352	100%

Эпос нускасын түзүүдө 22 үнсүз катышып, колдонуу жыштыгы жана үлүшү жактан 5 топко бөлүштүрүлөт: эң жыш колдонулганы – *н*, тыбышы, жыш колдонулганы – *т*, *р*, *л*, *қ* тыбыштары, орто жыш колдонулганы – *д*, *б*, *п*, *й*, *к*, *м*, *с* тыбыштары, сейрек жыш колдонулганы – *ж*, *ғ*, *ч*, *ш*, *з*, *ң*, *г* тыбыштары, өтө сейрек жыш колдонулганы – *х*, *в*, *ф* тыбыштары.. Бул фактылар тилибизде сөз жана сөз формасын уюштурууда кайсы үнсүздөрдүн аткарган кызматы кандай даражада экендигин ачык көрсөтөт. Ошол эле маалда эпос текстинде колдонулган үнсүздөрдүн колдонуу үлүшү менен жыштыгы ажыратуу белгилердин деңгелинде төмөнкүчө аныкталат:

1. Жасалуу ыгын ишке ашырган жарылма-жылчыкчылдык белгиси боюнча үнсүздөрдүн функционалдык жактан эң күчтүүсү – жарылмалар (65%), алсызы – жылчыкчылдар (35%) болот. Демек, эпос текстиндеги 100 үнсүздүн 65и сүйлөө органдарынын тогошуусу аркылуу жарылып айтылса, 35и сүйлөө органдарынын жакындашуусу аркылуу жылчыкчыл болуп айтылат экен.

2. Жасалуу ордуна карай үнсүздөрдүн эң күчтүүсү – тишчилдер (42%), күчтүүсү –эринчилдер (17%) жана алдыңкы таңдайчылдар (17%), орто күчтүүсү –түпчүлдөр (12%), алсызы - артчылдар (17%), эң алсызы - орточулдар (5%) деп табылат.

3. Түгөйлөш-уяндык белгиси боюнча үнсүздөрдүн эң күчтүүсү - түгөйлөштөр (60%), алсызы – уяндар (40%) болот. Демек, тексти уюштурган үнсүздөрдүн ичинен 60%ын сан жактан көп түгөйлөш үнсүздөр түзсө, 40% ын сан жактан аз уяң үнсүздөр түзөт экен.

4. Каткалаң-жумшактык белгисине карай үнсүздөрдүн эң күчтүүсү – каткаландар (≈40%), алсызы - жумшактар (≈20%) болот.

3.1.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. «Манас» эпосунун сөздүк курамында колдонулган үнсүздөрдүн фоностатистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	т	7 183	10, 51 %	12	ч	2 900	4, 24 %
2	к	7 068	10, 34 %	13	ш	2 729	3, 99 %
3	р	6 791	9, 94%	14	ж	2 322	3, 40 %
4	л	6 539	9, 57%	15	з	1 622	2, 37 %
5	н	4 478	6, 55%	16	п	1 587	2, 32 %
6	й	4 218	6, 17%	17	ң	1 545	2, 26 %
7	д	4 213	6, 17 %	18	ғ	1 269	1, 86 %
8	к	3 808	5, 57%	19	г	732	1, 07 %
9	б	3 339	4, 87 %	20	х	19	0,03 %
10	м	3 026	4, 43 %	21	в	7	0,010 %
11	с	2 929	4, 29 %	22	ф	4	0,006 %
				Бардыгы		68 328	100%

Эпостун сөздүк курамын уюштурган 22 үнсүз 68328 ирет колдонулат да, булардын ичинен функционалдык жактан эң күчтүүсү - *т, к* (21%), күчтүүсү - *р, л* (20%), орто күчтүүсү – *н, й, д, к* (25%), алсызы – *б, м, ч, ш, ж* (21%), өтө алсызы – *з, п, ң, г, з* үнсүздөрү. Ал эми *х, в, ф* үнсүздөрү 30 үлүш жактан (0,04%) жокко эсе.

Сөздүктөгү үнсүздөр ажыратуу белгилерине карай төмөнкүчө тастыкталат:

1. Жасалуу ыгы боюнча жарылмалар эпос сөздүгүн түзгөн бардык үнсүздөрдүн 60% үлүшүн ээлесе, жылчыкчылдар 40% үлүшүн ээлейт экен.

2. Жасалуу ордуна карай үнсүздөрдүн эң күчтүүсү – тишчилдер (40%), күчтүүсү – алдыңкы тандайчылдар (22%), орто күчтүүсү - түпчүлдөр (13%) жана эринчилдер (12%), алсызы - артчылдар (8%) жана орточулдар (6%) деп табылат.

3. Түгөйлөш-уяндык белгисине карай үнсүздөрдүн күчтүүсү түгөйлөштөр (60%), алсызы уяндар (≈ 40%) болот.

4. Каткалаң-жумшактык белгиси боюнча үнсүздөрдүн күчтүүсү - каткаландар (40%), алсызы – жумшактар (20%) болот.

3.2. Сөз башынын фоностатистикасы. Бул бөлүмдө эпос тексти менен сөздүгүндөгү үнсүздөрдүн сөз башында колдонуу статистикасы каралат.

3.2.1. Тексттин фоностатистикасы. Эпос текстинде колдонулган үнсүздөрдүн сөз башында колдонуу фоностатистикасы төмөнкүчө

тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	к	109 555	19,41%	12	х	4 049	0,72%
2	б	101 207	17,93%	13	з	2 423	0,43%
3	к	71 581	12,68%	14	г	1 913	0,34%
4	ж	68 305	12,10%	15	п	1 312	0,23%
5	т	60 507	10,72%	16	л	326	0,06%
6	с	39 398	6,98%	17	ғ	197	0,03%
7	м	33 490	5,93%	18	й	61	0,01%
8	д	28 212	5,00%	19	в	55	0,01%
9	ч	27 711	4,91%	20	р	19	0,00%
10	н	7 244	1,28%	21	ф	1	0,00%
11	ш	6 793	1,20%	Бардыгы		564 359	100%/

Эпос текстинин сөз башында 564359 ирет келген 21 үнсүз (*ң* дан башка) үлүш жактан төмөнкүчө мүнөздөлөт: 1-топ (к, б) 37,35% -- 2-топ (к, ж, т) 25,94% -- 3-топ (с, м, д, ч) 22,82% -- 4-топ (н, ш, х, з, г, п) 4,2% -- 5-топ (л, ғ, й, в, р, ф) 0,12%). Мында сөз башын уюштурууга өзгөчө 1-2-топ, андан соң 3-топ ургалдуу жана 4-топ сейрек, 5-топ өтө сейрек катышары ачыкталат. Үнсүздөрдүн ажыратуу белгилери боюнча жиктелиши төмөнкүчө тастыкталат:

1. Жасалуу ыгы боюнча сөз башын уюштурган жарылмалар үнсүздөрдүн 90% үлүшүн ээлесе, жылчыкчылдар 10% үлүшүн ээлейт. Мындан сөз башындагы эң негизги функционалдык жүктү көтөрүп, лексикалык маани жүктөлгөн сөздүн уңгусун куроого дал ушул жарылма үнсүздөр катыша тургандыгы ачыкка чыгат. Бул маселе, албетте, тектештирме-тарыхый, этно-психо-антропо-когнитив-лингвистикалык өнүгүүнөн келип чыгат.

2. Жасалуу орду боюнча сөз башын кураган үнсүздөрдүн ичинен функционалдык жактан эң күчтүүсү - тишчил үнсүздөр (24,47%), күчтүүсү – эринчилдер (24,11%), орто күчтүүсү - түпчүлдөр (19,45%), алдыңкы таңдайчылдар (18,22%), алсыздары – артчылдар (9,31%) болот. Демек, кыргыздар сүйлөп жатканда сөз башында ооздон чыккан ар бир 10 үнсүздүн эки-үчөө тил учунун тиштерге тийип же жакындашып айтылган үнсүздөн болот экен.

3. Түгөйлөш-уяңдык белгисине карай функционалдык жактан күчтүүсү – түгөйлөштөр (93%), алсызы – уяңдар (7%) деп табылат. Түгөйлөштөрдүн ичинен эң күчтүүсү - *к, б* (40,28%), уяңдардын ичинен эң күчтүүсү – *м* (81,4%). Ал эми *ң* үнсүзү сөз башында колдонулбайт.

4. Каткалаң-жумшактык белгиси боюнча сөз башын уюштурган үнсүздөрдүн ичинен 57% үлүш каткаландарга, 36% үлүш жумшактарга ыйгарылса, 7% үлүш уяңдарга ыйгарылат.

3.2.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Бул бөлүмдө «Манас» сөздүгүндө сөз башын уюштурган үнсүздөрдүн фоностатистикалык өзгөчөлүктөрү үнсүз тыбыштардын ажыратуу белгилерине карай аныкталды.

3.3. Сөз ортосунун фоностатистикасы. Мында эпос тексти менен сөздүгүндөгү үнсүздөрдүн сөз ортосунда колдонуу өзгөчөлүктөрү каралат.

3.3.1. Тексттин фоностатистикасы. Эпос текстинде колдонулган үнсүздөрдүн сөз ортосундагы фоностатистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	л	193 010	13,57%	12	ш	45 445	3,20 %
2	р	177 461	12,48%	13	к	38 140	2,68 %
3	т	147 084	10,34%	14	г	36 721	2,58 %
4	д	137 919	9,70%	15	ч	34 317	2,41 %
5	н	136 409	9,59%	16	з	30 876	2, 17 %
6	й	87 022	6,12 %	17	п	25 123	1, 77 %
7	ғ	71 033	4,99 %	18	ң	22 957	1, 61 %
8	қ	66 275	4, 66 %	19	ж	7 745	0, 54 %
9	б	60 926	4, 28 %	20	х	372	0,03 %
10	с	52 398	3, 68 %	21	ф	87	0,02 %
11	м	50 749	3, 57 %	22	в	55	0,01 %
				Бардыгы		1 422 124	100 %

Эпос текстинде колдонулган бардык тыбыштардын 33% жана бардык үнсүздөрдүн 57% сөз ортосунда келет экен. Эгерде нускадагы сөздөр 5-6 тыбыштан турарын эске алып, андан сөз башы менен аягын чыгарып салсак, анда сөз ортосундагы 3-4 позициянын ар бирин орто эсеп менен 406000 ден тыбыш уюштурат. Бул, алибетте, өзүнчө изилдөөнү талап кылган маселе.

Эпос текстинде сөз ортосун курууга 22 үнсүз катышып, булардын ичинен функционалдык жактан эң күчтүүсү – л, р (26, 06%) үнсүздөрү. Сөз ортосун уюштурган 1422124 үнсүз тыбыштын статистикалык салмагы төмөнкү тартипте жайгашат: 1-2-топ 55,69% -- 3-топ 35,77% -- 4-топ 6,34% - - 5-топ 0,06%. Булар ажыратуу белгилери боюнча төмөнкүчө жиктелет:

1. Жасалуу ыгы боюнча сөз ортосундагы үнсүздөрдөн жарылмалар 54% үлүштү камтыса, жылчыкчылдар 46%үлүштү камтыйт.

2. Жасалуу ордуна карай эң күчтүүсү – тишчилдер (49%), күчтүүсү – алдыңкы тандайчылдар (19%), орто күчтүүсү - түпчүлдөр (10,6%) жана эринчилдер (10%), алсызы - орточулдар (6%). .

3. Түгөйлөш-уяңдык белгисине карай үнсүздөрдүн 53% түгөйлөш, 47% уяң болот.

4. Каткалаң-жумшактык белгиси боюнча үнсүздөрдүн 29% каткалаң үнсүздөргө, 24% жумшак үнсүздөргө, 47% уяң үнсүздөргө ыйгарылат.

3.3.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Эпостун сөздүк курамында сөз ортосун уюштурган үнсүздөр фоностатистикалык жактан төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	л	5405	13,20%	12	с	1355	3, 31%
2	р	5351	13,07%	13	ғ	1286	3, 14%
3	д	3563	8,70%	14	ң	1217	2, 97%

4	т	3486	8,51%	15	ш	1072	2,62%
5	к	3091	7,55%	16	п	1035	2,53%
6	й	2742	6,70%	17	з	906	2,21%
7	н	2437	5,95%	18	г	721	1,76%
8	м	1908	4,66%	19	ж	561	1,37%
9	к	1634	3,99%	20	х	11	0,03%
10	ч	1589	3,88%	21	в	6	0,01%
11	б	1566	3,82 %	22	ф	3	0,007%
				Жалпы		40945	100 %

Эпостун сөздүк курамында сөз ортосун уюштурууга 40945 жолу кайталанып келген 22 үнсүз катышат. Бул үнсүздөрдүн ичинен функционалдык жактан эң күчтүүсү – л, р үнсүздөрү (26, 27%) болсо, калгандары катары менен улам алсызданып олтурат. Булар ажыратуу белгилери боюнча төмөнкүчө тастыкталат:

1. Жасалуу ыгы боюнча функционалдык жактан эң күчтүүсү – жарылмалар (56%), алсызы – жылчыкчылдар (44%).

2. Жасалуу орду жактан эң күчтүүсү–тишчилдер (42%), күчтүүсү - алдыңкы тандайчылдар (21%), орто күчтүүсү – түпчүлдөр (12%) менен эринчилдер (11%), алсызы – артчылдар (7%) менен орточулдар (7%).

3. Түгөйлөш-уяңдык белгиси боюнча үнсүздөрдүн 53,4% үлүшү түгөйлөштөр болсо, 46,6% үлүшү уяңдар болот.

4. Каткалаң-жумшактык белгиси боюнча үнсүздөрдүн 32% каткалаң, 21% жумшак болсо, 47% уяң болот. Демек, сөздүктүн сөз ортосунда функционалдык жактан эң күчтүүсү уяң үнсүздөр, күчтүүсү каткалаң үнсүздөр, алсызы жумшак үнсүздөр болот экен. Бул – кыргыз жана башка түрк тилдеринин морфонологиясы үчүн олуттуу жаңылык. Анын негиздемеси кошумча иликти талап кыла тургандыгы бышык.

3.4. Сөз соңунун фоностатистикасы. Мында эпос тексти менен сөздүгүндөгү үнсүздөрдүн сөз соңунда колдонуу өзгөчөлүктөрү териштирилет.

3.4.1. Тексттин фоностатистикасы. Эпос текстиндеги үнсүздөрдүн сөз соңунда колдонуу өзгөчөлүктөрү фоностатистикалык жактан төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	н	152 595	30,11%	10	з	13 239	2,61 %
2	п	124 835	24,63%	11	к	11 392	2,25 %
3	р	43 272	8,54%	12	ш	9 178	1,81 %
4	й	37 688	7,44 %	13	с	6 628	1,31 %
5	т	23 646	4,67%	14	ч	3 074	0,61 %
6	м	21 266	4,20 %	15	д	12	0,002%
7	л	20 217	3,99 %	16	г	4	0,001%
8	қ	20 212	3,99 %	17	б	3	0,001%
9	ң	19 604	3,88 %	18	ф	1	0,0001
				Бардыгы		506 866	100%

Эпос текстинин сөз соңунда 18 үнсүз келип, булардын өтө жыш колдонулган *н* жана *п* үнсүздөрүнүн жалпы үлүшү 55% га чаап барат. Демек, нусканын текстинде колдонулган ар бир 100 сөз формасынын 55 и дал ушул *н*, *п* тыбыштары менен аяктайт экен. Мындан эпосто колдонулган сөздөрдүн басым көпчүлүгү атоочтуктун өткөн чагын уюштурган –ган мүчөсү жана чакчылдын -ып уландылары менен аяктайт деп бүтүм чыгарууга болот. Негизи, бул – морфологиянын деңгелинде карала турган өзүнчө маселе.

Үнсүздөрдүн ажыратуу белгилери боюнча төмөнкүчө тастыкталат:

1. Жасалуу ыгы боюнча эпос текстинин сөз соңунда 376643 ирет келген жарылмалар жалпы үнсүздөрдүн 74%, жылчыкчылдар 26% үлүшүн камтыйт.

2. Жасалуу ордуна карай үнсүздөрдүн эң күчтүүсү – тишчилдер (43%), күчтүүсү – эринчилдер (29%), орто күчтүүсү – алдыңкы тандайчылдар (11%), алсызы - орточулдар (7%) жана түпчүлдөр (6%), эң алсызы-артчылдар (4%) болот.

3. Түгөйлөш-уяңдык жактан 506866 үнсүздүн ичинен 58% уяң жана 42% түгөйлөш үнсүз болот. Демек, эпос текстинде сөз соңун уюштурууда түгөйлөш үнсүздөргө караганда уяң үнсүздөр функционалдык жактан күчтүүлүк кылат экен.

4. Каткалаң-жумшактык белгисине карай үнсүздөрдүн күчтүүсү – каткалаңдар (198966 (39%)) жана алсызы - жумшактар (13258 (3%)) болот. Ал эми уяңдадын функционалдык күчү (58%) бул эки топтон да ашып түшөт экен..

3.4.2. Сөздүктүн фоностатистикасы. Эпостун сөздүк курамында сөз соңун уюштурган үнсүздөрдүн жалпы фоностатистикасы төмөнкүчө тастыкталат:

№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү	№	Тыбыш	Жыштыгы	Үлүшү
1	н	1827	14, 49%	10	п	481	3, 82%
2	т	1573	12, 48%	11	м	343	2, 72%
3	й	1476	11, 71%	12	ң	327	2, 59%
4	р	1434	11, 37%	13	с	282	2, 21%
5	ш	1194	9, 47%	14	ч	183	1, 45%
6	к	1106	8, 77%	15	д	6	0,05%
7	л	1098	8, 71%	16	ж	6	0,05%
8	к	768	6, 09%	17	б	4	0,03%
9	з	501	3, 97%	18	в	1	0,01%
				Бардыгы		12607	100%

Ошентип, эпостун сөздүк курамындагы сөз соңун уюштурган 12 607 үнсүз статистикалык салмагы боюнча төмөнкүчө топтошот: 1-2-топ (н, т, й, р) 50,05% -- 3-топ (ш, к, л, к) 33,04% -- 4-топ (з, п, м, ң, с, ч) 16,79% -- 5-топ (д, ж, б, в) 0,14%. Булар ажыратуу белгилерине карай аныктоодо төмөнкүчө тастыкталат:

1. Жасалуу ыгына карай жарылмалар (53%) менен жылчыкчылдар

(47%) сөздүк курамында сөз соңунда функционалдык жактан чамалаш күчкө ээ болот.

2. Жасалуу ордуна карай үнсүздөрдүн эң күчтүүсү – тишчилдер (42%), күчтүүсү – алдыңкы тандайчылдар (22%), орто күчтүүсү – орточулдар (12%) жана түпчүлдөр (10%), алсызы – артчылдар (7%) жана эринчилдер (7%) деп табылат. .

3. Түгөйлөш-уяндык белгиси боюнча түгөйлөш (48%) жана уяң (52%) үнсүздөр сөздүктүн сөз соңунда функционалдык жактан чамалаш күчкө ээ болот

4. Каткалаң-жумшактык жактан үнсүздөрдүн 44% каткалаң жана 4% жумшак болсо, уяң үнсүздөр 52% ын түзүп, үлүш жактан булардан бир аз ашып түшөт.

Демек, сөздүктүн сөз соңунда функционалдык жактан эң күчтүүсү уяң үнсүздөр, күчтүүсү каткалаң үнсүздөр жана алсызы жумшак үнсүздөр болот экен.

Жыйынтык.

Үндүүлөрдүн фоностатистикасы боюнча:

1. Эпос тексти менен сөздүгүндө жалпы үндүүлөрдүн ичинен колдонуу жыштыгы, үлүшү жана функционалдык күчү жактан созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр, кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөр, ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр, жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр эң күчтүү деп табылат.

2. Эпос текстинде да, сөздүгүндө да сөз башындагы үндүүлөрдүн ичинен функционалдык күчү жактан созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр, кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөр, ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр, жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр эң күчтүү экендиги далилденди. Мында ачык үндүүлөр (63%) эрин үндүүлөргө (37%) караганда 2 эсче күчтүүлүк кылат. Бул дарек кыргыз жана башка бардык түрк тилдеринде эрин үндүүлөр, негизинен, унгу сөздүн контексти менен чектелип, мүчөгө анчейин тарала бербейт деген жобонун пайдасына согот. Ошол эле маалда бул маселени фоностатистикалык жактан тастыктоо үчүн тектеш түрк тилдери боюнча кошумча изилдөөлөрдү жүргүзүү талап этилет.

3. Эпос текстинде да, сөздүгүндө да сөз ортосундагы үндүүлөрдүн ичинен функционалдык күчү жактан созулма-кыскалык белгиси боюнча кыска үндүүлөр, кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөр, ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр, жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр эң күчтүү болуп, сөз башындагы катыш сакталат.

4. Эпос текстинде да, сөздүгүндө да сөз соңундагы үндүүлөрдүн ичинен функционалдык жактан кең-кууштук белгиси олуттуу өзгөрүүгө кириптер болору далилденди. Эгерде эпос текстинде да, сөздүгүндө да сөз соңундагы үндүүлөрдүн ичинен функционалдык жактан созулма-кыскалык белгиси

боюнча кыска үндүүлөр, ачык-эриндик белгиси боюнча ачык үндүүлөр, жоон-ичкелик белгиси боюнча жоон үндүүлөр эң күчтүү деп табылса, сөздүк курамынан айырмаланып, эпос текстинде сөз соңун уюштурууга катышкан үндүүлөрдүн ичинен кең-кууштук белгиси боюнча кең үндүүлөргө (47%) караганда кууш үндүүлөр (53%) функционалдык жактан дээрлик күчтүүлүк кылат экен. Бул айырмачылык, арийне, текстти уюштурууга катышкан грамматикалык формалардын эсебинен келип чыгары шексиз. Демек, үндүүлөрдүн эпос тексти менен сөздүгүндөгү колдонушун бейнелеген бул фоностатистикалык даректер алардын тилибизде аркалаган функционалдык жүгү жөнүндө объективдүү маалыматтарды берет.

Үнсүздөрдөрдүн фоностатистикасы боюнча:

1. Эпос текстинде жана сөздүгүндө колдонулган үнсүздөрдүн сөздүн жалпы жана сөз башында, сөз ортосунда, сөз соңунда колдонушуна фоностатистикалык илик жүргүзүлдү. Алынган статистикалык даректер үнсүздөрдүн өзөгүн түзгөн төрт ажыратуу белгисине, жасалуу ыгына, жасалуу ордуна, түгөйлөш-уяңдыгына, каткалаң-жумшактыгына карай аныкталды. Натыйжада эпос тексти жана сөздүгүн түзүүгө катышкан үнсүздөрдүн жалпы статистикасында да, сөз башы, ортосу жана соңунда да жарылма-жылчыкчылдык белгиси боюнча функционалдык жактан эң күчтүүсү - жарылмалар, алсызы - жылчыкчылдар, жасалуу орду боюнча эң күчтүүсү - тишчилдер, эң алсызы – орточулдар, түгөйлөш-уяңдык белгиси боюнча эң күчтүүсү - түгөйлөштөр, алсызы - уяңдар, каткалаң-жумшактык белгиси боюнча эң күчтүүсү – каткаландар, алсызы – жумшактар болот экен.

2. Үнсүздөрдүн эпос текстинде жана сөздүгүндө колдонушун сыпаттаган статистикалык даректер кыргыз насилиндеги адамдардын сүйлөп жаткан учурда кайсы органдары көбүрөөк иш аракетке келерин тастыктайт.

Диссертация боюнча жарык көргөн эмгектер:

1. Шерова, А. К. Үнсүздөрдүн фоностатистикасы жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Наука и новые технологии. – Бишкек, 2014. – №7. – 139-142-б. б. (150б).

2. Шерова, А. К. Үндүүлөрдүн фоностатистикасы жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Наука и новые технологии. – Бишкек, 2015. – №8. – 127-132-б. б. (154б).

3. Шерова, А. К. Азыркы кыргыз тилиндеги үнсүздөрдүн бөлүнүшү жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2016. – №4. – 158-160-б. б. (183б).

4. Шерова, А. К. Кыргыз тилиндеги үндүүлөрдүн бөлүнүшү жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №6. – 192-195-б. б. (205б).

5. Шерова, А. К. Кыргыз тилиндеги үнсүздөрдүн бөлүнүшү жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №6.

– 196-198-б. б. (2056).

6. Шерова, А. К. Сөздүктүн фоностатистикасы жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Наука и новые технологии. – Бишкек, 2017. – №6. – 191-194-б. б. (2076).

7. Шерова, А. К. “Манас” эпосунун жыштык сөздүктөрү жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова // “Жусуп Мамай жана түрк калктарынын эпостору” аттуу IVэларалык илимий-тажрыйбалык конференциянын материалдарынын жыйнагы. – КУУ, 2017. – 438-439-б. б. (4706).

8. Шерова, А. К. О фоностатистике словаря эпоса «Манас» [Текст] / А. К. Шерова // Стратегические направления науки, образования, технологий: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции– Белгород, 2017. – С. 58-66. (1446).

9. Шерова, А. К. О фоностатистике текстов эпоса «Манас» [Текст] / А. К. Шерова //Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции– Белгород, 2017. – С. 396-401. (1416).

10. Шерова, А. К. Аскар Жубанов жана кыргыз фоностатистикасы [Текст] / Т. Садыков, А. К. Шерова //Цифровые технологии в языкознании: создание национального корпуса казахского языка: сборник научных трудов по материалам Международной научно-теоретической конференции– Алматы, 2017. – С. 56-69. (377 б).

11. Шерова, А. К. Үндүүлөрдүн сөздүктөгү фоностатистикасы [Текст] / Т. Садыков, А. К. Шерова //Модернизация общественного сознания и вопросы языкознания: сборник научных трудов по материалам Международной научно-теоретической конференции– Астана, 2018. – С. 38-46. (428 б).

12. Шерова, А. К. Үнсүздөрдү изилдөөнүн жаңы өңүттөрү жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2018. – №1. – 208-210-б. б. (2446).

13. Шерова, А. К. Үндүүлөрдү изилдөөнүн жаңы өңүттөрү жөнүндө [Текст] / А. К. Шерова//Наука и новые технологии. – Бишкек, 2018. – №1. – 209-211-б. б. (2576).

14. Шерова, А. К. О статистическом анализе гласных на уровне словаря [Текст] / А. К. Шерова//Синергия. — Воронеж, 2018. - №4. – С 16-18. (76стр.).

Шерова Атыргүл Каарбаевнанын “Манас” эпосунун фоностатистикасы” темасында 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: *эпос тексти, эпос сөздүгү, үндүү тыбыштар, үнсүз тыбыштар, ажыратуу белгилери, статистикалык илик, тексттин фоностатистикасы, сөздүктүн фоностатистикасы, колдонуу үлүшү, колдонуу жыштыгы, функционалдык күчү, созулма-кыскалык белгиси, кең-кууштук белгиси, ачык-эриндик белгиси, жоон-ичкелик белгиси, жасалуу ыгы, жасалуу орду, түгөйлөш-уяңдык белгиси, каткалаң-жумшактык белгиси, сөздүн бардык өңүтү, сөз башы, сөз ортосу, сөз соңу.*

Изилдөөнүн объектисин «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгү түзөт. Ал эми тыбыштардын «Манас» эпосунун тексти жана сөздүгүндөгү колдонуу статистикасы изилдөөнүн **предметин** түзөт.

Изилдөөнүн максаты – «Манас» эпосунун тексти жана сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонушуна фоностатистикалык илик жүргүзүү.

Изилдөөнүн методдору. Диссертациялык изилдөөдө коюлган максат-милдеттерге шайкеш илимий-теориялык адабияттарды талдоо, тилдик фактыларды сыпаттоо, тыбыштарды ажыратуу белгилери боюнча классификациялоо, типтештирүү, жалпылаштыруу, колдонуу жыштыктары, үлүштөрү боюнча фоностатистикалык анализ жасоо жана функционалдык күчтөрүн аныктоо сыяктуу комплекстүү ык-амалдар колдонулду.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары. «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти менен Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонушуна биринчи жолу фоностатистикалык илик жүргүзүлдү. Эпос тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонушуна жүргүзүлгөн дистрибутивдик-статистикалык илик кыргыз тил таанымы үчүн да, түркология менен алтаистика үчүн да баалуу маалыматтарды берет. Ошол эле маалда мындай маалыматтар тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана алардын артикулятордук базасын тактап тастыктоого өбөлгө түзөт.

Колдонулуу чөйрөсү. Диссертациялык иштин натыйжалары, биринчиден, кыргыз фонетикасын статистикалык жана функционалдык жактан тереңдеп териштирүүгө салым кошсо, экинчиден, түрк тилдеринин тектеш-тирме фоностатистикасын ушул өңүттөн иликтөөгө өбөлгө түзөт. Ошондой эле ЖОЖдордун филология, түркология жана лингвистика багыттарында билим алып жаткан студенттер үчүн адистик курстарды окууда, тектеш түрк тилдери боюнча семинардык сабактарды өткөрүүдө, фоностатистика боюнча колдонмо куралдарды түзүүдө көмөк көрсөтөрү шексиз.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Шеровой Атыргүл Каарбаевны “Фоностатистика эпоса “Манас” на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 02. 01 – кыргызский язык

Ключевые слова: *текст эпоса, словарный указатель эпоса, гласные звуки, согласные звуки, диакритические знаки, статистический анализ, фоностатистика текста, фоностатистика словарного указателя, доля употребления, частотность употребления, функциональная сила, знаки долготы и краткости звука, знаки огубленности и неогубленности, способ образования, место образования, начало слова, середина слова, конец слова.*

Объект исследования: эпос «Манас» по варианту Жусупа Мамай исловоуказатель эпоса «Манас», составленный по вариантам Сагымбая Орозбакова и Саякбая Каралаева.

Предмет исследования: фоностатистика употребления звуков текстов эпоса «Манас» и словоуказателя.

Цель исследования: провести фоностатистический анализ употребления звуков в эпосе «Манас» и в словоуказателе, а также выявить общие закономерности звуковой природы слов кыргызского языка на примере эпоса «Манас».

Методы исследования: согласно цели диссертации использованы методы анализа научно-теоретической литературы, описание языковых фактов, классификация звуков по отличительным признакам, при фоностатистическом анализе типизация, обобщение, частотности употребления, доли употребления и выявление функциональной силы звуков и фонем с применением статистического метода путем сбора количественных данных в эпосе.

Полученные результаты и новизна диссертации заключается в том, что в работе представлен глубокий статистический и функциональный анализ звукоупотреблений в кыргызских словах, изучены и выявлены особенности звукового состава в словоупотреблении кыргызского языка на основе фоностатистики.

Область применения. Результаты могут быть использованы в практике преподавания дисциплины (курса) по тюркологии, в сравнительной и сопоставительной фоностатистике студентам-филологам вузов, лицеев и колледжей.

SUMMARY

Of Sherova Atyrgul Kaarbaevna's dissertation on the topic: "The phonostatistics of the epos "Manas"", submitted for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10. 02. 01 - Kyrgyz language.

Key words: *text of the epos, vocabulary index of the epos, vowel sounds, consonant sounds, diacritical marks, statistical analysis, text phonostatistics, phonostatistics of the vocabulary index, use fraction, frequency of use, functional strength, longitude and shortness of sound, signs of with lips and without lips, the sign-open lips, mode of education, place of education, pair-soft sign, solid-soft sign, all kinds of words, beginning of word, middle of word, end of word.*

Object of research: the epic "Manas" according to the variant of Zhusup Mamai and the word-index of the epic "Manas", compiled according to the versions of Sagymbay Orozbekov and Sayakbay Karalaev.

Subject of research: phonostatistics of the use of sound texts of the "Manas" episode and word indicator.

The purpose of the research: to conduct a phonostat analysis of the use of sounds in the Manas epic and in the dictionary, as well as to identify the general patterns of the sound nature of the words of the Kyrgyz language on the example of the Manas epic.

Research methods: according to the purpose of the thesis, methods of analysis of scientific-theoretical literature, description of linguistic facts, classification of sounds according to distinctive features, typing, generalization, frequency of use, proportion of use and identification of functional strength of sounds and phonemes using a statistical method by collecting quantitative data were used. in the epic.

The results obtained and the novelty of the dissertation lies in the fact that the work presents a profound statistical and functional analysis of sound use in Kyrgyz terms, studied and identified the features of the sound structure of the use of the Kyrgyz language based on phonostatistics.

Areas of application of the research results: The results can be used in the practice of teaching the discipline (course) in Turkic studies, in comparative phonostatistics for philology students of universities, lyceums and colleges.

Ченеми 60x84 1/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Офсет кагаз. Офсеттик басуу. Нускасы 100 экз.

«Сарыбаев Т.Т.» Ж.И.
Бишкек ш., Раззаков көч, 49
т. 0 708 058 368
e-mail: talant550@gmail.com